

Beseda tujih avtorjev

Zakaj pišemo zgodovino vedno znova?

Ugledni poljski filozof Adam Schaff je tudi pri nas dobro znan, saj je bila v zadnjih desetih letih prevedena v slovenščino ali srbohrvaščino skoraj večina njegovih del (*Idealistične teorije o resnici* 1961, *Marksistična teorija resnice* 1963, *Filozofija človeka* 1964, *Uvod u semantiku* 1965, *Marksizam i ljudska jedinka* 1968 itd.).

Schaff je bil aktiven v poljskem delavskem in revolucionarnem gibanju že od leta 1932. Po vojni je bil profesor filozofije najprej na univerzi v Lvovu in nato v Varšavi, kjer je bil dolga leta direktor inštituta za filozofijo in sociologijo pri poljski akademiji znanosti. Formalno je še vedno redni profesor filozofije na varšavski univerzi in sodelavec akademije znanosti, dejansko pa je leta 1970 predaval v glavnem kot gost na univerzah zunaj Poljske, predvsem na Dunaju, poleg tega pa je predsednik evropskega centra za koordinacijo in dokumentacijo socialnih znanosti, ki ima sedež na Dunaju.

V razvijanju marksistične filozofske misli na Poljskem zlasti po letu 1956 je Adam Schaff veljal za »zmernega«. Ko se je zavzemal za anti-dogmatično razumevanje marksizma, se je upiral tudi nepremišljenemu ter nestrpnemu prevzemanju nekaterih duhovnih tokov iz Zahoda, tako neopozitivizma kot eksistencializma. Toda pri tem je opozarjal, da zahodne marksistične doktrine vendar odpirajo realne probleme, na katere marksistična misel ni dala odgovora. Čeprav so konkretne rešitve, ki jih predlagajo, morda napačne, mora marksistična družbena misel iskati pravilnejše rešitve, če hoče biti prepričljiva. Zato je odklanjal — kot je večkrat zapisal — »kričavost nihilistične kritike«, značilne za dogmatičen marksizem, ki meni, da je opravila svoje delo, če je take doktrine razglasila za meščanske in idealistične, s tem pa je samó dokazovala svojo nemoč.

Taka stališča pa so bila za naraščajoč ideološki dogmatizem v prejšnjih desetih letih na Poljskem nesprejemljiva. Schaff je bil tudi član najvišjega političnega vodstva in je bil izpostavljen v zadnjih letih vedno ostrejši politični kritiki. Leta 1968, ko je velik del poljskih marksističnih filozofov in sociologov moral zapustiti domovino, ker niso imeli več možnosti, da bi bili delovali, je bil tudi Adam Schaff izključen iz CK poljske delavske stranke.

V drugi polovici leta 1970 je izdal na Dunaju knjigo: *Zgodovina in resnica* (*Geschichte und Wahrheit*, Europa Verlag 1970), iz nje objavljamo poglavje o reinterpretaciji zgodovine. Temeljna misel Schaffove knjige je, da je vsako znanstveno in tudi zgodovinsko spoznanje sicer razredno determinirano, da pa marksistični znanstvenik, ki mu je cilj objektivna resnica, ta cilj dosega, ko premaguje omejenost svojih spoznanj, tudi tistih, ki se krijejo z razrednimi determinacijami. Dominantno zanj je vedno iskanje objektivne resnice, vse drugo so sredstva za doseg tega cilja; to je skladno z Marxovo mislijo, ko je zapisal: Ali ni prva dolžnost znanstvenega raziskovalca, da se neposredno ukvarja z resnico brez ozira na levo in desno?

V. V.

Adam Schaff

V današnjem času pač ni več dvoma, da je treba od časa do časa svetovno zgodovino drugače napisati. Taka potreba pa ne nastaja, ker so številni dogodki postali znani šele kasneje, marveč ker prihajajo ljudje do novih pogledov, ker sopotniki napredujočega časa prihajajo do točke, ki mu omogoča na nov način pregledati in oceniti preteklost . . . »

Goethe, Zgodovina nauka o barvah

»V anatomiji človeka je ključ za anatomijo opice. Pri nižjih živalskih vrstah je nastavke za višje mogoče razumeti le, če je višje že znano. Meščanska ekonomija je tako ključ za antično etc.)

Karl Marx, Uvod k temeljnemu orisu kritike politične ekonomije

E. H. Carr začena knjigo: *Kaj je zgodovina?* S presenetljivim vzporejanjem dveh stališč o zgodovinskem spoznanju, ki sta bili natisnjeni v dveh izdajah velike sinteze zgodovine, med katerima je preteklo šestdeset let. Sintezo je opravil kolektiv znanstvenikov v Cambridgeu. Stališči nista samo presenetljivi in značilni, marveč poučni. Ker sta primerni uvod v našo temo, začnemo po E. H. Carru z njima.

Leta 1896 je pomemben angleški zgodovinar Acton očrtal cilje *Cambridge Modern History* in zapisal naslednje v poročilo za predstavnike univerze v Cambridgeu:

Obstaja izredna priložnost, da najbolj koristno in čim največ ljudi ohrani množico znanja, ki nam ga bo zapustilo 19. stoletje . . . S smotno delitvijo dela moramo biti sposobni to opraviti in vsakomur omogočiti dostop do poslednjega dokumenta in do zrelih sklepov mednarodnega znanstvenega raziskovanja.

V naši generaciji pač ne moremo opraviti pri zgodovinopisju dela, ki ga ne bi bilo več mogoče preseči, razpolagamo pa s konvencionalno zgodovino in opozorimo lahko na stopnjo, ki smo jo na naši poti dosegli od ene do druge zgodovine, stopnjo, ko je vsaka informacija dosegljiva in ko je vsak problem postal rešljiv.

Šestdeset let kasneje je to optimistično formulacijo, ki skoraj ni dopuščala dvomov o spoznavni vrednosti zgodovine, George Clark v splošnem uvodu druge izdaje *Cambridge Modern History* komentiral takole:

Zgodovinarji kasnejše generacije se ne vdajajo takim upanjem. Veliko bolj računajo s tem, da bodo drugi njihova dela znova in znova spreminjali. Spoznavaajo namreč, da je njihova vednost o preteklosti, ki jim je bila posredovana, delo posameznikov ali več ljudi, ki so jo oni »ustvarili« in »predelali« ter se zaradi tega ne sestoji iz elementarnih in neosebnih atomov . . . Raziskovanje se zdi brezkončno in nekateri nestrpni raziskovalci se zatekajo zato v skepticizem ali najmanj k nauku, da vse zgodovinske sodbe implicirajo ljudi in stališča, in da zaradi tega ni nikakršne »objektivne« resnice.

Sprememba stališč je očitna in presenetljiva. Pozitivistična vera v kumulativno moč zgodovinskega spoznanja, ki lahko doseže status do-

končno utemeljene in popolne vednosti, se umika prepričanju, da je zgodovinsko spoznanje neskončen proces, v katerem igra aktivno vlogo človeški duh ter mora vsako zgodovinsko delo biti zaradi tega vedno znova na udaru. To je sprememba, katere temelj in opravičilo poznamo iz prejšnjih razlag. Odkriva nam nov vidik obravnavanega problema: zakaj se spreminja nenehno razumevanje zgodovinskega procesa, zakaj pišejo zgodovinarji zgodovino znova in drugače.

Neizpodbitno drži, da je tako. To je mogoče ilustrirati na primeru zgodovinopisja o kateremkoli važnem zgodovinskem dogodku. Abstrahiramo pri tem razlike v gledanju na zgodovinsko resničnost, razlike v razumevanju in razlagi zgodovinskega procesa, ki so posledica družbeno pogojenih pogledov zgodovinarja. Poleg teh razrednih, nacionalnih in drugih razlik in kljub njim prihaja na dan še nekaj, kar je skupno delom zgodovinarjev v določeni zgodovinski epohi in kar jih od drugih razlikuje, nekaj kar jih kljub razlikam spaja zaradi specifičnih pogledov na zgodovino vsakokratne epohe in tega, kako se je lotevamo. In prav to nas zanima: zakaj ima skoraj vsaka generacija svojo lastno gledanje na zgodovinski proces in zakaj ga po mnenju nekaterih zgodovinarjev celó mora imeti. Od kod to in kako je mogoče to pojasniti,

To vprašanje je zanimalo mnoge teoretike zgodovine v 20. stoletju, ki so nedvomno sprejemljivost pogleda na zgodovinski proces vključevali v širši kontekst, v kontekst raznovrstne pogojenosti zgodovinskega spoznavnega procesa nasploh. Gledanja o tem je mogoče uokviriti v dve tipološki skupini, ki ta pojav različno razlagajo, čeprav se deloma med seboj tudi skladajo:

1. reinterpretacija zgodovine je funkcija potreb sedanosti;
2. reinterpretacija zgodovine je funkcija posledic dogodkov iz preteklosti, ki pa so nastali šele v sedanosti.

Očitno, da táko razlikovanje — kot je bilo že omenjeno — ni ostro in ne izraža nasprotujočih si načinov v razlagi pojava, ki nas zanima. Nasprotno se obe vrsti razlag pojavljata pogosto hkrati in vzporedno kot komplementarna faktorja. Če jih opazujemo ločeno, je to zaradi tega, da si olajšamo analizo kompleksnega pojava in ga bolj razumljivo razložimo. V naznačenem vrstnem redu bomo skušali izpeljati našo argumentacijo, pri tem pa menimo, da se obe skupini med seboj dopolnjujeta in je samo iz didaktičnih razlogov potrebno ločeno obravnavanje.

Prvi tip o pojasnjevanju stalne reinterpretacije zgodovine se ujema s stališčem prezentizma in ga privrženci prezentizma zastopajo. Vemo, da vodi prezentizem v ekstremni obliki k zanikanju objektivne zgodovinske resnice in k zanikanju zgodovine kot znanosti. Toda racionalno jedro prezentizma predstavlja genetično-psihološka teza, da sta vsako stališče in pogled zgodovinarja odvisna od družbenih razmer in iz tega izhajajočih potreb časa. To pa ni subjektivistična teza in ne postavlja znanstvenosti zgodovine pod vprašaj. Toda tudi na temelju te zmerne razlage prezentizma raste potreba in nujnost stalne reinterpretacije zgodovine. Kajti če stališča in pogledi zgodovinarjev izražajo razmere in potrebe družbenega življenja v njihovem času, je samo po sebi umevno, da se morata po spremembi teh razmer in potreb spremeniti tudi stališča in pogled zgodovinarja in s tem tudi produkt ustvarjalne dejavnosti, zgodovinska znanost. Če je preteklost okvir slike, kamor projicira sedanost svoj pogled na preteklost, kakor to slikovito pravi

Charles A. Becker, potem zgodovina ni le funkcionalna, temveč nujno tudi spremenljiva.

Poskušajmo to tezo natančneje analizirati in navreči nekatera dodatna vprašanja, ki so v zvezi s takšnim konceptom.

Predvsem se sprašujemo po mehanizmu pri projiciranju interesov sedanjosti na okvir slike preteklosti. Ta poteka z ustrezno selekcijo zgodovinskih dejstev, ki je kot funkcija današnjih interesov spremenljiva.

John Dewey, ki ga imamo lahko za reprezentativno osebnost te smeri, poudarja, da je vsaka zgodovinska konstrukcija selektivna in je v tem območju vse odvisno od kriterijev izbire. Prihaja do ugotovitve, da mora biti zgodovina brezpogojno pisana s stališča sedanjosti, ki odloča o tem, kaj je važno — to pa nam daje kriterije izbire. To je pojasnilo, zakaj je potrebna stalna reinterpretacija zgodovine.

Ni gradiva, ki bi bilo uporabno za nadrejene vidike in hipoteze, razen zgodovinske sedanjosti. Brž ko se kultura spremeni, se spremenijo tudi pojmovanja, ki vladajo v kulturi. Takó nastajajo novi načini opažanja, vrednotenja in razporejanja podatkov. Potem pišemo znova zgodovino (John Dewey).

V tem pojmovanju je zgodovina funkcija današnjih interesov ali — kakor je dejal M. N. Pokrowski — v preteklost projicirana politika sedanjosti.

Posebna vrsta tega stališča pa je gledanje, da je pogled na zgodovino funkcija ciljev, ki jih koncipiramo za prihodnost. V bistvu to nič ne menja stvari, kajti naš pogled na prihodnost je prav takó funkcija sedanjosti kakor pogled na preteklost.

Če pustimo ob strani skrajnosti prezentizma, preostane vendarle teza, ki ji ni mogoče odrekati pravilnosti: zgodovino pišemo vedno znova, ker se s časom spreminjajo tudi kriteriji, s katerimi presojava važnost preteklih dogodkov. Obenem s tem pa se spreminjajo tudi razumevanje in izbira zgodovinskih dejstev ter slika zgodovine. Vredno je poudariti, da so to tezo v taki ali drugačni formulaciji zastopali različni raziskovalci tega problema, ki niso imeli prav nič skupnega s prezentizmom in so svetovno-nazorsko stali na popolnoma nasprotnem stališču. Kot povedano, vidi M. N. Pokrowski, ki izhaja iz marksistične teze o razredni pogojenosti družbenih pogledov, v zgodovini politiko sedanjosti, ki jo projiciramo na preteklost. K. R. Popper, ki pa pripada neopozitivizmu, zahteva reinterpretacijo zgodovine za vsako novo generacijo kot dolžnost, ki nastaja iz novih potreb. V poljski literaturi govori W. Kula o prevajanju v jezik sedanjosti preživelega in prevzetega iz preteklosti, kar obvezuje vsako obdobje, pri tem pa še dostavlja: čim bolj bogata je kakšna kultura, temveč lahko dobi iz preteklosti. Kakor vidimo, je besedilo formulacije različno, različna je tudi argumentacija, ista pa ideja: spremenljivost zgodovinske predstave je funkcija spremenljivosti kriterijev za selekcijo zgodovinskega materiala.

Drugo vprašanje, ki nas zanima, zadeva psihološko plat v reinterpretaciji zgodovine. Kdaj se odločijo zgodovinarji za nova vrednotenja in za novo razumevanje zgodovine? Spodbudno in zdravemu človeškemu razumu zadovoljivo pojasnilo najdemo v odgovoru, ki ga daje na to vprašanje C. L. Becker. Obdobja stabilnosti, ki so ugodna za občutek zadovoljstva v

sedanjosti, so bolj pripravljena sprejeti tradicionalno sliko o preteklosti. Nasprotno pa se rado dogaja v nemirnih obdobjih, ko je stabilnost omajana in ljudje s sedanjostjo niso zadovoljni, da s skepto sprejemajo predstave o preteklosti. Takrat doživlja zgodovina reinterpretacije v luči problemov in težav sedanjosti.

Obstaja še druga argumentacija, ki brani potrebnost reinterpretacij zgodovine in spremenljivosti zgodovinske podobe v skoraj vsaki generaciji. Spremenljivost gledanja na zgodovino pojasnjuje z nastajanjem novih posledic dogodkov iz preteklosti.

Klasični predstavnik tega stališča je Karl Marx; ta je to misel izrazil v aforizmu: v anatomiji človeka je ključ za anatomijo opice.

Svoje stališče razvija Marx na temelju analize ekonomskih kategorij. Ker je meščanska družba najbolj razvita organizacija proizvodnje, pravi Marx, nam kategorije, ki so izraz odnosov v tej družbi in s pomočjo katerih razumemo družbeno strukturo, omogočajo vpogled v strukturo vseh preživelih družbenih oblik. Zakaj? Ker šele višja stopnja razvoja določenega izseka resničnosti omogoča pravilno razumevanje in ustrezno presojo, ko razkriva posledice preteklih dogodkov. To je smisel metaforičnega stavka, v aforizmu: v anatomiji človeka je ključ za anatomijo opice.

Da bi to bolje razumeli, vzemimo še drugo prisposodbo. Če stojimo na visoki planoti, lahko vidimo neposredno okolico, vse druge posameznosti oblikovanega področja in to, kako se spajajo v celoto, pa našemu pogledu niso dostopne. Dovolj pa je, da se povzpne na najvišji vrh in že spremeni pokrajina podobo, ko se nam razkrijejo doslej neznane in neopazne podrobnosti dolin. Čim više se vzpenjamo, tem širše je naše obzorje, toliko bolj obsežemo lahko celoto.

Seveda je to prisposodba, vendar pa omogoča razumevati problem. Samó prostorni parameter moramo spremeniti v časovnega. Čim dalj se časovno oddaljamo od kakšnega dogodka, tembolj vsestransko ga lahko vidimo in kritično presojamo. Vidimo ga iz vedno večje razdalje. Zakaj? Ker imamo vedno opravka s procesi in je težko, če že ne nemogoče, ne le posameznosti, marveč tudi splošno smer dogajanja predvideti. Primerjavo, ki jo je dal Hegel s sovo Minervo, ki vzleti šele v mraku, je uporabna. Šele takrat lahko ocenjujemo posledice dogodkov, ki so vzroki teh posledic, kadar se le te pojavijo. Toda to ni statična, temveč tudi procesualna sodba. Kajti če imamo opravka z nenehno trajajočim procesom, se nenehno razkrivajo tudi posledice dogodkov in takšen proces je zgodovina. Nove posledice nas silijo, da znova opazujemo dogodke, jih razumemo drugače kot doslej in jim znotraj celote odmerjamo drugo mesto. Potem se dogaja, da postane zgodovinsko pomembno, kar smo prej podcenjevali ali pa sploh nismo opazili, in obratno. Drugače se v končni posledici kaže tudi slika celote. In prav zaradi tega, ker vidimo zgodovino iz določene časovne perspektive pravilneje, če nastale posledice prejšnjih dogodkov dovoljujejo popolnejšo in globljo presojo, je tako težko opisovati najnovejšo in še zlasti zgodovino sedanjosti. Ne le zaradi tega, ker je težko priti do objektivnosti v smislu razumevanja dogajanja sine ira et studio, čeprav je tudi to zelo važno, marveč predvsem zato, ker je najtežje razumeti smisel sedanjih dogodkov. Svojih posledic namreč še niso razkrili in zgodovinski dogodki dobijo pomen šele skozi posledice, ki jih povzročajo v resničnosti.

To stališče je v soglasju z načelom historizma, ki ga zagovarjajo znanstveniki različnih miselnih tokov.

Poznamo že Marxov stavek na to temo, ki je moto tega poglavja.

Sledijo še nekatere trditve avtorjev, ki zagovarjajo v teoriji zgodovine različne nazore.

Sidney Hook piše naslednje o tej temi:

Zgodovina naj bi bila pisana vedno znova zaradi tega, ker nastajajo nove perspektive, ki nam omogočajo spoznati pomen preteklih dogodkov, katerih sodobniki niso razumeli. Ti dogodki se vrstijo v modele kontinuitete, dajejo napetost dogajanju, ki je bilo prihodnost za tiste, ki so živeli še v preteklosti... Podobno bodo mnogo bolje razumeli naše obdobje tisti, ki bodo prišli za nami, kot mi sami, ker bodo lahko spoznali, kaj je nastalo iz dogodkov, ki nam niso pomembni, so pa vendar začetek zelo važnih tendenc in bodo se popolnoma razvili šele tedaj, ko nas več ne bo tu.

To je torej stališče, ki je v duhu klasične tradicije: Šele posledice dogodkov, šele resničnost, ki bo postala prihodnost, omogoča razumevati preteklost, toda nova prihodnost vodi zopet do nove podobe preteklosti.

Podobno razume ta problem belgijski zgodovinar M. J. Dhont, čeprav drugače.

... Zgodovinar ne vidi dogodkov nikoli takó, kakor so jih videli sodobniki. On vidi, kako so se dogodki razvili, podobno kot nezmotljiv prorok. Kar zgodovinarja loči od ljudi, ki so bili sodobniki dogodkov, o katerih poroča, je okolnost, da zgodovinar pozna prihodnost. To mu odvzema v celoti možnost, da bi videl dogodke z očmi sodobnikov... Iz tega sledi, da zgodovinar piše zgodovino vedno iz njenega končnega rezultata in njene evolucije. Zaradi tega so mu važni predvsem dogodki, iz katerih se razpleta nit razvoja do končnega rezultata in jih v največ primerih sodobniki sploh niso opazili.

Karl Heussi se loteva iste misli z druge plati, ko pravi, da se v zgodovinskem procesu nova razmerja med nastalimi dogodki porajajo hkrati z drugimi. V neki končni pripombi piše:

Pretekle veličine, ki jih morda sploh nismo imeli za posebno važne, lahko v okolnostih časa, ki je za nas prihodnost, postanejo zaradi kasnejših učinkov pomembne. S tega vidika ni preteklost nekaj okrepenega, marveč nekaj živega, kar se vedno spreminja in na novo nastaja.

V delih J. H. Randlla mlajšega je ta misel izražena v še bolj precizni obliki. Na primeru različnih sodb o prvi svetovni vojni je ilustriral tezo o spremenljivosti zgodovinske podobe o svetu in kaže na spremenljivost, ki je večja, ko postajajo očitne posledice preteklih dogodkov. Nato prihaja do sklepa:

Nove posledice, ki nastajajo iz preteklih dogodkov, spreminjajo pomen preteklosti in tega, kar se je že zgodilo. Dogodki, ki smo jih

prej spregledali, ker se ni zdelo, da so »temeljni«, in tisto, kar bo sledilo, postajajo sedaj nekaj zelo pomembnega, drugi dogodki, ki so se pa zdeli temeljni, prihajajo na rob praznih podrobnosti. Po naravi stvari zaradi tega akteriji zgodovine, ki se še dogaja, ne morejo popolnoma razumeti. Niso zmožni spoznati »pomena« ali posledice svoje dejavnosti, ker ne morejo videti v prihodnost. Zgodovino razumemo le zaradi tega, ker je postala del naše lastne preteklosti in naši otroci jo bodo razumeli drugače, če bodo še nastopale nove posledice. Zgodovinar je v tem po Heglovih besedah kot Minervina sova, ki začenja svoj polet šele, ko padejo sence noči in je že vsega konec. Dogajanja v zgodovini ni mogoče popolnoma razumeti, dokler niso znane posledice. »Smisel« vsakega zgodovinskega dogajanja je v tem, kar povzroča, kako se ohranja, kako učinkuje in zbuja nove posledice.

Takó delujeta skupaj dva dejavnika v stalni reinterpretaciji zgodovine: po eni plati se v zgodovinskem procesu odkrivajo posledice prejšnjih dogodkov, kar ustvarja njihov »pomen«, po drugi plati pa se na temelju različnih pogojenosti v ravnanju in gledanju zgodovinarjev spreminjajo kriteriji glede selekcije zgodovinskih dosežkov. Oba dejavnika sta povezana s sedanjostjo, ki je glede na pretekle dogodke prihodnost. V tem je racionalno jedro prezentizma.

Ali pa spremenljivost predstavlja v preteklosti, ki po besedah Heuissija »ni okrepnela, temveč je živa, spreminjajoča se in nastajajoča«, ni v nasprotju z objektivnostjo zgodovinskega spoznanja? Ali ne zastavlja vprašanje, kako je z objektivno resnico? Ne — če ne zapademo v napako, ki izenačuje objektivnost in absolutnost resnice. Delne resnice, posamične resnice niso zmotne, marveč so objektivna, čeprav nepopolna resnica. Iz tega, da je zgodovina (v smislu historia rerum gestarum) vedno nedokončana in nenehno v reinterpretaciji, izhaja, da je proces in ne končana definitivna slika in absolutna resnica. Toda to je vsakdanja resnica, če razumemo procesualno naravo spoznanja. Zgodovinske resnice imajo aditivno, kumulativno naravo, zgodovinsko spoznanje pa ima naravo procesa. Če to razumemo, bomo lahko razumeli tudi zakonitost nenehne reinterpretacije zgodovine, to pa ne pomeni, da je sporna objektivna narava resnice, marveč nasprotno, da je reinterpretacija zgodovine potrditev procesualnega razumevanja zgodovinskega spoznanja.

Prev. V. V.